

Koloniseren, vuostálastin ja soabadallan gehččon Troandimis

Manne lea Sámediggi bivdimin duohtavuodakommišuvnna? Manne lea Sámi girkoráđđi guhká fuomášuhtán soabadallandárbbuid sihke girku ja stuoraservvodaga ektui? Mun áiggun dal čilget historjjálaš duogáža dasa, ja anán Troandima vuolggasadjin.

Troandimis lea historjjás leamaš oalle guovddáš rolla dáččaid ja sápmelaččaid gaskavuodaid hábmemis Norggas. Gávpot lea árbevirolaš sámi ássanguovlluid lahka, ja johka mii botnjása gávpoga čađa golgá máttasámi váriin.

Jagi 1030 Norga almmolaččat šattai kristtalaš riikan. Seammá jagi Troandin šattai oaivegávpogin, ja dat bisui danin masá 200 jagi. Nidaros, mii lei gávpoga nubbi namma, šattai fargga bismagoddin, ja hui stuorra oassi Sámi viiddis eatnamiin gárttai dađistaga dán bismagotti vuollái.

Mánjga guovllus, goittotge rittu mielde, sámiid kultuvrralaš oktavuodat kristtalašvuhtii čuožžiledje juo 1000-logus. Gaskaáiggi mielde sápmelaččat dađistaga oahpasmuvve kristtalaš oskui, muhto sii dulkojedje dan iežaset vuogi mielde. Eanáš sámit gárte čuovvut árbevirolaš oskkuset badjel 600 jagi vel gitta 1700-logu rádjái.

KOLONISEREN

1500-logus koloniseren duođaid nanosmuvai. Sápmi lei ain riikarájái haga. Muhto davvimeara guolleriggodagat ja siseatnamiid ruvkevejolašvuodat dagahedje ahte golbma riika – namalassii Danmárku-Norga, Ruoŧta ja Ruošša – gáibidišgohte seammá eatnamiid. Miehtá 1500-logu sámit viiddis davviguovllus bákkus fertejedje máksit vearu jogo guokte dahje golmma riikii.

Dán áiggi rájes girku oaččui guovddáš rolla stáhtaid koloniserejeaddji reaidun. Girkoheksen sámiid eatnamiidda šattai vuohki dahkat sámiguovllu stáhtaid eatnamin. Dat ahte čatnat sámiid stáhtagirkolaš vuogádahkii gástta ja girkostallama bokte šattai vuohki dahkat amas álbmoga riikkaássin.

1600-logus erenoamáš teologálaš oaidnu čuožžilii Davviriikkaid nuorra lutheralaš stáhtain. Báidnojuvvon Boares Testameantta jurddašeamis dat deattuhii našunála buhtisvuoda oskku hárrái.

Boares Testameantta lihttu han deattuhii čavga oktavuoda Ipmila, álbmoga ja dihto eatnama gaskkas. Dat mielddisbuvttii ahte álbmogis lei Ipmila buressivdnáduš dušše nu guhká go álbmot kollektiivalaččat bisui oskkáldassan Ipmilii. Eahpeipmilbálvleaddjit ja noaidit adnojuvvojedje dán sivas našunála sihkarvuodááittan. Sii mirkkohedje eatnama vuoiŋjalaččat ja dahke álbmoga buhtismeahttumin. Boađus lei ahte Ipmila gáruhus bođii Ipmila buressivdnádusa sadjái.

Dat oskuivuodášuvvon oaidnu fievrriduvvui dál davviriikkalaš stáhtaide ja lei mielde legitimeremiin muhtun dain vearrámuš “hekse-jaktain” /“noiddiid doarrádallamiin”

Eurohpas olmmošlogu ektui. Ovttaskas olbmuid dásis dát čuzii rivguide vel garraseappot go sámiide. Muhto kollektiivva dásis sámiid árbevirolaš oskkoldat gillái erenoamážit. Olu noaidit goddojuvvojedje Norggas dán áiggi.

Mii dál máhccat fas Troandimii. 1700-logu álggu rájes gávpot šattai pietistálaš sámemiššuvnna váldoguoovddážiin. Báhppa Thomas von Westen, gii maŋŋá lea gohčoduvvon "Sápmelaččaid apoastalin", jođihii miššuvnna. Son čađahii máŋgga miššunmátkki, organiserii miššunearajoavkku ja ásahii miššunskuvlla dása Troandamii. Son lea hávdáduvvon duopmogirkui dás min bálddas.

Almmolaš muitalus lei guhká dat ahte von Westen lei sámegeiela nana bealušteaddji, mii lea duohta. Muhto lei unnán sáhka das ahte son demoniserii sámi vuoiŋŋalaš árbevieru. Son anii vel sápmelaččaid vearrábun go eanáš báhkinálbmogiid, dainna go oaivvildii sámiid njulgestaga bálvalit Beargalaga. Čájálmasas mii čájehuvvo midjiide dál boradanbottu maŋŋá, mii beassat gullat fearániid ja miššunearamuitalusaid mat bures govvidit dán áiggi.

Áŋgirvuodain miššunearat dál bákkus čohkkejedje sámiid bassi goavdásiid čuđiid mielde. Máŋga dain boldojuvvojedje. Muhtun guovlluin miššunearat systemáhtalaččat bilidedje sámiid bálvvosbáikkiid. 1700-logu gaskamuttus sámit eai šat praktiseren árbevirolaš sámi oskku almmolaččat. Rumboáigi lei nohkan.

1752 nuorra sámi bárdi bođii davvin Troandimii 18-jahkásažžan. Su namma lei Anders Porsanger. Son lei rekrutterejuvvon šaddat giellačeahppin miššunskuvllas ja veahkehit jorgalit Biibbala sámegeilli. 10 jagi maŋŋá son lea vuosttaš sápmelaš Norggas universitehta grádain ja gii lei vihahuvvon báhppan.

Álggus lea oalle sukseassa, muhto gárttai konflikthan. Olbmot hirbmastuvve go eiseváldit Københavnianis 1771:s nammadedje su duopmogirku kapellánan dáppe Troandimis. Gávpoga alla hearrát moaráskedje ja Porsanger ii goassege beassan álgit. Son baicce sáddejuvvui davás. Sakka behtohallan Porsanger loahpas boldii buot Biibbaljorgalusaidis.

Lea masá jáhkemeahtun, muhto maŋŋá Porsangera jápmima golle masá 200 jagi ovdal go fas ihte báhppat Norgga girkus geat almmolaččat dovddastedje iežaset sápmelaččan. Dat lei 70-/80-logus. Mo son dat lei vejolaš?

Na, almmolaš minoritehtapolitiikka vearránii Norggas. 1814:s Norga beasai Danmárkkus eret, šattai iehčanas riikan ja oaččui iežas vuodđulága. Logijagiin mat čuvvo našunála barru gearadii Norgga badjel. Šattai našunála mihttomearri ovddidit ovttakultutuvrralaš dáčča identitehta.

Birrasiid 1850 rájes dáruiduhttináigodat álggii. Dat lei systemahtálaš stáhtalaš assimilerenpolitiikka mii bisttii badjel jahkečuodi. Našunálistmma, sihkarvuodapolitiikka ja sosial-darwinistmma seaguhus legitimerii dan.

Ođđa juridihkalaš oaidnu ii atnán šat sámiid nomadálaš eallinvuogi doarvái nana vuodđun eananvuogiatvuodáide. Nu gárte sámiid eatnamat stáhta eatnamin Norggas. Skuvllain sámegeiella šattai lobihis giellan, ja internahtaskuvlavuogádat ásahuvvui. Maiddái Norgga

girku čuvudii ja oassálastii sámiid dáruiduhttimis eanáš guovlluin, vaikko muhtun ovttaskasolbmot girkus spiehkastedje.

VUOSTÁLASTIN

Mannan jahkečuođi vuosttaš logijagiid sámit organiserejedje iežaset politihkalaččat vuostálastin dihtii eiseváldiid. Dát fas doalvu min Troandimii. Guovvamánu 6. beaivi 1917:s sámit bohte máddin ja davvin, ja goappat bealde riikkarájá deike Troandimii sámiid vuosttaš riikkačoahkkimii. Guovvamánu 6. beaivi lea otná sámiide báhcán sápmelaččaid vuostálastima nana mearkan, mii boktá samiide rámi ja mii ávvoduvvo njealji riikka sámiid našunála beaivin.

Máttasámi nisu Elsa Laula Renberg lei dat stuorra ángirdeaddji gii organiserii čoahkkima. Son jođii viidát mobiliseret sámiid, maiddá davvin. Sámiid nubbi riikkačoahkkin lágiduvvu Bonjákasas, Deanus 1919:s. Renberg oassálastii jagi maŋŋá sullásaš čoahkkimis seammá gilis gos dát govva lea váldon. Elsa Laula Renberg oidno guovdu govas.

Bonjákaslaš oahppaheaddji Per Fokstad, gii maid oidno dán govas, šattai guovddáš sámi ideologan. Čállošis 1924:s son ákkastalai ahte lei vejolaš ásahit skuvlavuogádaga huksejuvvon sámegeallii ja sámi kultuvrra árvvuide ja árbevieruide.

1926:s Ráđđehusa skuvlakommišuvdna vástidii hui čeavlájit Fokstad jurdagiidda, ja dalá sosial-darwinisttalaš oaidnu sámiid ektuid bohtá čielgasit ovdan: *“Sámi intellektuella eallin ja kultuvra ii gávdno. Álbmoga luondu ja miellanávccat eai čujut dan guvlui.”*

Dat golbma sámi máná dán govas ledje buohkat smávva skuvlamánát go dát čuoččuhus dahkkui eiseváldiid bealis. Mánát ledje Fokstada lagaš fuolkkit, ja ásse seammá gilis. Unna gándaš olgeš bealde lea mu áhčči, ja su bálddas lea mu siessá ja mu eahki.

Go mun šadden bajás 70-logus, áhčči dajai midjiide: *“Mun hálle dušše sámegeiela go mun álgen skuvlii. Golbma jagi golle ovdal go duođaid áddejin mii dáhpáhuvai. Mus lea 5 jagi duođđuskuvla. Dat lea mu oahppu. Áidna maid mun ohppen lei ahte min sámevuolta lei hehttehussan jus mii galgaimet lavket dáža servodahkii.”*

1920-logus sámiid politihkáláš lihkadus moallanii. Nu geavai maiddá álbmoga iešdovdduin. Eanemus goarideaddji dáruiduhttinjagat dál bohte. Olu sámi báikegottit dál molse identitehta ja šadde dáččan.

Dát govva lea seammá gilis, Bonjákasas, 70-logu gaskamuttus. Uhca gánda guovdu govas lean mun. Mun lean čuožžumin dies iežan guvttiin vieljain, áhčiin ja siesáin. Mu eadni, gii lea rivgu, ii oidno, muhto lea lahkosis. Son lea govvenapperahtha duogábealde.

Dát govva govvida bures rievdademiid mat ledje bohtán. Áhčči ja siessá gulaiga maŋimuš bulvii mii hálái sámegeiela gilis. Báikegotti kollektiiva sámi identitehta lei jávkamin. Mii gulaimet mitalusaid ránnjabáikegottiid birra gos olbmot álfarot biehttaledje ahte ledje sámit. Dovdu maid mun ožžon mánnán lei ahte min sámi vuolta lei juoga mii gulai bearrašii – ja juoga mii rievtti mielde gulai vássán áigái. Ii oktage mitalan šat dan birra ahte 200 mehter

muoraid duogábealde govas, báikkálaš rohkosvisttis, dát báikegoddi lágidii nuppi Sámi riikkačoahkkima 1919:s.

Badjeleappos seammá leagis lei dilli dattetge veahá earálágan. Ođđa sámi lihkadus mii vuosttildii stuoraservvodaga kultuvrralaš ja politihkalaš vealáheami, lei ahtanuššamin ja leavvamin. Konflikta lei alimus dasis Áлта-eanu dulvadeami olis 79:s ja 81:s. Dalle ledje stuorra miellačájáhusat davvin, sámi nealgudeaddjit nealgudedje iežaset Norgga Stuoradikki olggobealde ja sámi nissonat okkuperejedje stáhtaministára kántuvrra. Sámiid ášši oaččui viimmat fuomášumi riikadásis ja riikkaidgaskašat. Eiseváldit ledje massán kontrolla.

SOABAHUS

Ášši dál jorgalii. Sámi vuoigatvuođat bohte ágendai, ja áššit dáhpáhuve oalle jođánit vuosttaš logijagis. Stuoradiggi mearridii Sámilága 1987:s, Sámi Vuodđolágaparagráfa mearriduvvui 1988:s, Sámediggi áсахuvvui 1989:s ja ILO-konvenšuvdna 169 ratifiserejuvvui 1990:s.

Girku lei oalle oaidnemeahtun go Áлта-ákšuvnnat ledje alimus dásis, muhto rievdadusat ledje jođus. 1992:s Sámi girkoráđđi áсахuvvui guovddášgirkolaš ráđđin njuolggá Girkočoahkkima vuolde. Dat oaččui mandáhttan fuolahit Norgga girku barggu álgoálbmotáššiiguin.

Jagi 1997 Norgga girku Girkočoahkkin bođii čoahkkái dás Troandimis, ja dagai mearrádusa áššis mii maŋŋá lea gohčoduvvon "Soabahusáššin". Dát lei vuosttaš geardde ahte Norgga girku almmolaččat meannudii iežas rolla dáruiduhttimis. Mearrádusastis Girkočoahkkin dajai: *"Girkočoahkkin dovddasta ahte dáruiduhttinpolitihkka, ja Norgga girku oassi das, lei illásteapmin sámi álbmogii. Girkočoahkkin háliida leat mielde fuolaheamen ahte vuoigatmeahtunvuođat ii joatkkašuva."*

Mearrádus bijai vuođu ođđa guovddáš girkočoahkkinmearrádussii 2003:s mii guoskkai kontroversiella Finnmárkkuláhkaevttohussii. Dát lei vuosttaš geardde ahte eiseváldit geahččaledje njulget sámi eananvuoigatvuođaáššiid Norggas. Norgga girku šattai vuosttaš stuorra riikkaásahus mii doarjjui Sámedikki oainnu áššis, namalassii ahte láhkaevttohus ii ollášuhttan álbmotrievtti gáibádusaid álgoálbmotvuoigatvuođaid ektui.

Norgga girku ii leat perfeakta. Lea ain hástalus duohtandahkat mearriduvvon áigumušaid girku iešguđet dásiin. Muhto gávdnojit dattetge buorit ovdáneamit. Ovdamearka dihtii ipmilbálvalusat duopmogirkus dás Troandimis. Maŋimuš 3 jagi lea máttasamegiella čuodjan ipmilbálvalusain birra jagi álggahandearvvuođain ja buressivdnádusas.

Boahte jagi guovvamánu 6. beaivvi lea stuora symbolalaš dáhpáhus. Dalle lea vuosttaš sámi riikkačoahkkima 100-jagi ávvudeapmi. Seammá beaivi sámi siidoáltár vihahuvvo duopmogirkus min bálldas. Sámi áltár Nidarosdomenis lea oalle nana symbola. Vuosttažettiin danne go "ruossavádjolus" sámi árbevirolaš oskku vuostái vuolgahuvvui dien viesus 1700-logus. Nuppádassii, danne go dat lei Metodistagirku mii rabai uvssaidis sámiide 1917:s vai sii sáhtte vuosttildit dáruiduhttima, vaikko eanáš sámit dalle gulle Norgga girku. Norgga girku lei dalle dáruiduhttima beale.

Sámi geahččanbealis šaddá oinnolaš sámi áltár dán gávpoga katedrála guovdo duođaid nuppástuhtti symbolan. Dat sáhtá govvidit nuppástuhtti bassivádjolusa mii gudnejahtá vuoigatvuođa ja ráfi. Dat sáhtá šaddat symbolan mii movttidahtta dan maid mii viggat dáinna konferánsain: duohtavuođa muitalit, dálkkodit ja nuppástuhttit min gaskavuođaid.

Ollu giitu!